

Albis – Bílá řeka: Labe jako středoevropský fenomén

Handrij Härtel

Římané nazývali řeku Labe *Albis*, bílá řeka, patrně díky rozsáhlým světlým písčítým plážím, ve kterých řeka tehdy mohla volně měnit svůj tok. Od té doby

již uplynulo v řece Labi hodně vody a leckde se řeka výrazně změnila. Ve středoevropských podmínkách však platí Labe stále za výjimečnou řeku.

Labe u Dolního Žlebu, jeden z nejkrásnějších úseků řeky, kde se kombinují vysoké přírodní i krajinářské hodnoty: NPR Kaňon Labe na pravém břehu a rozsáhlý šterkopiskový náplav na levém břehu. Foto Petr Bauer

Labe – Elbe: 600 km bez jezů

Z českého pohledu význam přírody vázané na řeku Labe možná nedoceňujeme, což je umocněno i tím, že naše národní emoce jsou mnohem více spojeny s Vltavou. Jedinečnost řeky Labe však pochopíme, pokud poznáme také mnohem delší úsek Labe na německém území a budeme vnímat tuto řeku jako jeden přírodní systém, bez ohledu na státní hranice. Potom pochopíme, že je chybné nahlížet na 40 km dlouhý úsek mezi střekovským zdymadlem a státní hranicí jako na poslední úsek českého Labe, který je ještě nedostatečně zregulován. Naopak, na těchto 40 km je třeba nahlížet jako na součást přes 600 km dlouhého kontinua řeky Labe mezi Střekovem a Geesthachtem, které je unikátní tím, že zůstalo zcela ušetřeno plavebních stupňů. Česká část tohoto nejcennějšího úseku řeky Labe je sice v porovnání s německou částí krátká, avšak významná: labská údolí v Českém středohoří a v Labských pískovcích (Českosaském Švýcarsku) vytvářejí jedinečnou krajinou kulisu, kterou na Labi dále po proudu nespatříme poté, co se krajina definitivně otevře za saskou Pirnou. Je to právě tato krajina, která přitahovala romantické malíře v 19. století. Inspiraci v labském údolí našli malíři světového formátu, jako např. Caspar David Friedrich (1774–1840), Johan Christian Dahl (1788–1857) nebo Adrian Ludwig Richter (1803–1884), jehož „Přívoz pod Střekovem“ (*Überfahrt am Schreckenstein, Gemäldegalerie Dresden*) je pravděpodobně nejslavnějším obrazem z labského údolí.

Bylo by však nesprávné se domnívat, že si Labe na zmíněném 600 km dlouhém úseku zcela ponechalo svůj charakter, známý ze starých obrazů a rytin. Již od středověku byly budovány hráze proti povodni (v Německu zvané „Deiche“), nejprve pro vesnice, později i pro polnosti. I na tomto úseku Labe byla v minulosti odstraněna řada ostrůvků v řece, provedena regulační opatření v podobě kamenného opevnění či výhonů (německy „Bühnen“) s cílem zvětšení plavební hloubky. Takto upravená řeka se stává užší, hlubší, ale také rychlejší. To však nezůstává bez následků – užší a rychlejší řeka se stále více zahlubuje do svého podloží a výška hladiny stále klesá. Na některých místech, například mezi Torgau a Coswig/Anhalt, až o dva metry, přičemž tato hloubková eroze je zaznamenávána stále dále po proudu. To představuje zásadní ohrožení pro lužní lesy a na německém úseku i problém pro zemědělství.

Biosférická rezervace Flusslandschaft Elbe v okolí Dessau. Foto Petr Bauer

Přes tyto úpravy však zůstala zachována největší přírodní hodnota tohoto úseku spočívající v absenci příčných staveb v toku a tím zachování migračních podmínek a přírodě blízké dynamiky řeky. Tento stav je dán, tak jako v řadě obdobných případů (vzpomeňme např. unikátní přírody vojenských prostorů), historickým paradoxem: v důsledku poválečného rozdělení Německa, a tím i řeky Labe, se nekonala zásadní modernizace dopravní cesty a řece tak byla, na rozdíl od části obyvatel, ponechána svoboda. Až do dnešních dnů zůstalo Labe jedinou (!) velkou volně tekoucí německou řekou, zatímco na jiných tocích, jako je zejména Rýn a jeho přítoky Mohan (Main), Mosela (Mosel) s přítokem Sára (Saar), rovněž tak přítoky Dunaje jako Iller, Lech, Isar, Inn, Altmühl, Nába (Naab), Řezná (Regen), nalézáme dnes technicky výrazně přeměněné řeky s mnoha plavebními stupni či hrázemi, podobně jako u nás na Vltavě či na většině toku českého Labe. Po politické změně (nazývané zde „Wende“) existovaly i v Německu snahy oživit plány na výstavbu řeky Labe s řadou plavebních stupňů, byly však brzy odloženy ad acta, neboť již tehdy bylo patrné, že by náklady výrazně převyšovaly výnosy a že by došlo k nenapravitelným škodám na unikátním přírodním dědictví, chráněném posléze v rámci evropské soustavy chráněných území Natura 2000.

Chráněná území na Labi a jejich výjimečná diverzita

Celý úsek mezi Střekovem a Geesthachtem je téměř souvisle pokryt evropsky významnými

lokalitami (na německé straně nazývanými jako „FFH-Gebiete“), k tomu přistupuje též řada ptáčích oblastí („Vogelschutzgebiete“). Z velkoplošných chráněných území jsou to na české straně chráněné krajině oblasti České středohoří a Labské pískovce, do labského údolí okrajově zasahuje i Národní park České Švýcarsko, na nějž navazuje na saské straně Národní park Saské Švýcarsko (Sächsisches Schweiz) a stejnojmenná chráněná krajinná oblast („Landschaftsschutzgebiet“). Dále po proudu se pak nachází biosférická rezervace UNESCO (od roku 1997) nazvaná „Říční krajina Labe (Flusslandschaft Elbe)“, která představuje největší (2822 km²) německou suchozemskou biosférickou rezervaci rozprostírající se na území pěti spolkových zemí (Sasko-Anhaltsko, Braniborsko, Dolní Sasko, Meklenbursko-Přední Pomořansko a Šlésvicko-Holštýnsko). Tato rozsáhlá biosférická rezervace zabírá více než 400 říčních kilometrů toku Labe a skládá se z více chráněných území vyhlášených podle legislativy jednotlivých zemí, z nich nejvýznamnější je biosférická rezervace nazvaná „Střední Labe (Mittellelbe)“ (od roku 1990). Tato rezervace chrání nejen vlastní tok řeky, ale též rozsáhlý komplex lužního lesa.

Biodiverzita biotopů vázaných na tok řeky Labe je mimořádného významu. Pokud bychom měli vybrat některé druhy jako tzv. vlajkové, pak je to na Labi z živočichů především

Na středním Labi v Německu v BR Flusslandschaft Elbe byly po povodni 2013 záměrně přerušeny historické hráze, aby se řeka mohla v krajině rozlévat. To má zvýšit protipovodňovou ochranu na níže ležících úsecích řeky a pomoci vysychajícím lužním lesům. Foto Handrij Härtel

Stará ramena řeky Labe tvoří velmi cenné biotopy v Biosférické rezervaci Flusslandschaft Elbe. Foto Petr Bauer

bobr evropský a losos obecný, z rostlin pak např. drobnokvět pobřežní. Bobři na Labi se hráli klíčovou roli pro přirozený návrat tohoto hlodavce do střední Evropy. Zatímco např. na Rýně a Dunaji byl bobr vyhuben již v polovině 19. století a dále pak během 20. století také na velkých částech střední Evropy, mezi městy Lutherstadt Wittenberg a Magdeburg přežilo na Labi téměř 200 bobrů. Již v roce

1929 zde byla založena bobří rezervace a v záchraně bobrů se angažovala řada ochránců. Z tohoto území, které je někdy označováno jako „bobří archa“, se pak bobři mohli šířit i na další úseky povodí Labe, od konce 20. století včetně České republiky, a byli introducedováni i na jiné řeky, jako např. na Odru, a po změně režimu pak i do západních zemí (Sársko, Nizozemí, Belgie, Dánsko).

Rovněž tak obdivuhodný je příběh návratu lososa do řeky Labe. V tomto případě však již nebyla původní populace k dispozici. Zánik lososa na Labi je dobře doložen. Až do 19. století byl losos rybářsky nejvýznamnější rybou Labe. S přeměnou řeky Labe na vodní cestu započal úbytek lososa, stejně jako jesetera. V roce 1896 byla v obci Porschdorf založena lososí líheň s cílem zastavit úbytek lososa v řece, avšak již po několika letech byl provoz pro neúspěch zastaven. Od roku 1932 již nebyli lososi zaznamenáni v Labi s výjimkou ojedinělého odchytu v roce 1947 u Pirny. V rámci projektu Losos 2000 byli v roce 1995 vysazeni lososi ze severní Evropy do potoka Lachsbach (v překladu „lososí potok“) v Saském Švýcarsku. Na podzim 1998 se pak zde objevili první navrátilí se lososi.

Nejsou to však jen jednotlivé vzácné a ohrožené druhy, které Labe hostí v hojném množství, je to i pestrá mozaika biotopů, z nichž kromě již zmíněných lužních lesů zasluhují ochranu i říční náplavy, označované též jako štěrkopískové či bahnité náplavy. Tento typ stanoviště zaznamenal ve střední Evropě obecně během 20. století velký úbytek, zejména v důsledku regulace řek. Je totiž závislý na přirozené či aspoň přírodě blízké dynamice řeky, tedy na periodickém střídání zaplavení vodou a naopak obnažení, toto střídání umožňuje přežívat konkurenčně slabým druhům, jako je např. drobnokvět pobřežní. Tento v České republice kriticky ohrožený druh, vyskytující se pouze v úseku od Střekova dále po proudu, spolehlivě indikuje části řeky s mimořádnou hodnotou, tedy bez příčných staveb (plavebních stupňů).

Potenciál pro další renaturalizaci Labe

Dlouhá období nízkých stavů řeky v letních měsících jsou na Labi přirozená, byť můžeme pozorovat v posledních letech tendenci k ještě výraznější polarizaci během roku. Rovněž tak povodně, jejich historie a průběh, včetně posledních povodní v roce 2002 a 2013, jsou velmi poučné. Je zcela evidentní, že zásadní princip je poskytnout řece prostor. Na německém úseku řeky Labe došlo např. při velké povodni v roce 1845 k protřzení hrází („Deiche“) na více než 100 místech. Ukázalo se, že hráze byly často budovány příliš blízko řeky. Proto byly staré hráze na některých místech přerušeny a nové hráze mohou vzniknout ve větší vzdálenosti od řeky. Toto opatření by také mělo napomoci k záchraně lužního lesa. Na rozdíl od jiných velkých řek jsou na německém Labi velké plochy bývalých luhů, které slouží jako zemědělská půda a nejsou zastavěny. Existuje zde tak potenciál vrátit se k přiro-

Labe v okolí Dessau v Biosférické rezervaci Flusslandschaft Elbe vytváří v letních měsících při nízkých stavech vody rozsáhlé písčité pláže, významné pro biodiverzitu. Foto Petr Bauer

Historicky vytvořenými výhony (Buhnen) pro zlepšení plavebních podmínek byly na německém středním Labi upraveny břehy do dnešní podoby, zde s porosty vrb a dubů, s písčitým dnem a tůňkami. Foto Petr Bauer

rozenému zaplavit. Ukazuje se totiž, že mnohá tzv. protipovodňová opatření, která mají zabránit rozlivu řeky, ve skutečnosti urychlují její tok a zhoršují situaci na níže položených úsecích řeky. Snaha zvyšovat hráze proti extrémním povodním mnohdy zvyšuje povodňové riziko na níže položených částech toku. Povodeň v roce 2013 byla na německém Labi, na rozdíl od České republiky, horší než povodeň z roku 2002.

Závěrem lze konstatovat, že pro ochranu přírody Labe a zejména jejího 600 km dlouhého úseku bez plavebních stupňů je významná spolupráce mezi českými a německými ochránci. Namísto je jisté i zintenzivnění spolupráce mezi jednotlivými

chráněnými územími. Inspirací může být např. mezinárodní asociace chráněných území na Dunaji, zvaná „Danube Parks“ (<http://www.danubeparks.org/>). Inspirativní je rovněž německý Společný koncept Labe (Gesamtkonzept Elbe). Tento text (2017) jednak odmítá další „výstavbu“ Labe a také konstatuje, že „opatření na Labi budou akceptovaná, pokud zároveň slouží ekologickým, vodohospodářským a dopravním cílům a tyto cíle spojují smysluplným způsobem“. Domnívám se, že ochrana Labe v úseku pod Střekovem a státní hranicí by měla koncepčně vycházet z obdobných principů, ostatně i proto, že přístupy, které budou uplatněny na německé části Labe, budou vždy limitující pro dopravní spojení ČR se Severním mořem. Tyto teze mají zásadní

Staré duby na hrázi Labe jsou charakteristickým rysem v Biosférické rezervaci Flusslandschaft Elbe. Foto Petr Bauer

význam pro další ochranu Labe, zvláště ve světle podmínek, které v posledních letech panují na Labi během letních měsíců. Např. v roce 2018 dle oficiálních údajů Spolkového ministerstva dopravy a digitální infrastruktury nebyla na německém Labi do- sažena hloubka plavební dráhy 140 cm po 240 dní, tedy po dvě třetiny roku (alespoň na jednom z úseků Labe mezi státní hranicí s ČR a Geesthachtem).

Jak bylo zdůrazněno v úvodu, skutečnost, že na českém území zůstal v porovnání s německým Labem jen relativně krátký úsek přírodě blízké řeky, nesnižuje nijak jeho hodnotu. Právě naopak, o to je větší naše odpovědnost za jeho ochranu, optimálně v úzké česko-německé spolupráci.